

Dr hab. Lucyna Dziaczkowska, prof. US

Szczecin, 18 maja 2022 r.

Uniwersytet Szczeciński

Instytut Pedagogiki

Katedra Wczesnej Edukacji

**Recenzja rozprawy doktorskiej ks. mgra Mateusza Godka:
*PEDAGOGIA INTEGRALNEGO WYCHOWANIA CZŁOWIEKA
W UJĘCIU KARDYNAŁA MARIANA JAWORSKIEGO*
przygotowanej
pod kierunkiem ks. dra hab. Stanisława Chrobaka, prof. UKSW
i promotora pomocniczego dra Macieja Ciecchomskiego**

Przedłożona do oceny dysertacja doktorska stanowi hermeneutyczne studium podjętego tematu: *Pedagogia integralnego wychowania człowieka w ujęciu kardynała Mariana Jaworskiego*. Najnowsza historia sprawiła, że jest to studium szczególnie w obecnej sytuacji politycznej współczesnego świata. Agresja militarna Rosji na Ukrainę nadaje nowe wymiary badanemu przez ks. mgra Mateusza Godka przedmiotowi, jakim jest pedagogia wyłaniająca się z myśli, ale też dzieła życia, kardynała Mariana Jaworskiego. Z tego już względu praca wnosi nowe, ożywcze impulsy do refleksji pedagogicznej, a szerzej patrząc do wielkiego zbioru nauk społecznych i humanistycznych.

1. Struktura formalna pracy

Praca składa się ze *Wstępu*, czterech rozdziałów, uwieńczonych *Zakończeniem*, po którym została przedstawiona *Bibliografia*. W zamieszczonym na początku dysertacji *Spisie treści* Autor wskazał (w sposób niepraktykowany) pozycję *Spis treści*. Po prezentacji *Spisu treści* Autor zamieścił niezbędny dla czytelnika *Wykaz skrótów*, używanych w dysertacji. Specyficzną formę, rzadko praktykowaną, przyjął w recenzowanej rozprawie *Wstęp*, który zawiera cztery szczegółowo omówione zagadnienia, mające charakter podrozdziałów: 1. *Ogólny zarys tematu*, 2. *Życiorys kardynała Mariana Jaworskiego*, 3. *Przedmiot, cel i metodologiczne aspekty badań* oraz 4. *Struktura pracy*. Treści te mogły zostać zebrane w osobnym, rozdziale, prezentującym metodologiczne założenia własnych poszukiwań badawczych. Wówczas pogłębieniu i rozszerzeniu powinny być poddane we właściwym *Wstępie*, treści, które zostały przedstawione w swoistym wstępie do *Wstępu* (wystąpiły one

przed numerowanymi jego podrozdziałami, a koncentrowały się na uzasadnieniu podejmowania refleksji naukowej nad dziełem życia i twórczością wybitnych postaci, podejmujących zagadnienia wychowania). Natomiast wątek biograficzny (2. *Życiorys kardynała Mariana Jaworskiego*) powinien być przeanalizowany w odniesieniu do kwestii wskazanej w Rozdziale I. (*Uwarunkowania społeczno-polityczno-kulturowe działalności edukacyjnej i wychowawczej kardynała Mariana Jaworskiego na Ukrainie*) i z nią uspojnione (np. w postaci *Zagadnień wprowadzających – kontekstu tworzenia pedagogii integralnego wychowania człowieka autorstwa kard. Mariana Jaworskiego*).

Następujące po bardzo szerokim *Wstępie* rozdziały, poświęcone zostały istotnym kwestiom, stanowiącym wypełnienie podejmowanego tematu: *Rozdział I. Uwarunkowania społeczno-polityczno-kulturowe działalności edukacyjnej i wychowawczej kardynała Mariana Jaworskiego na Ukrainie; Rozdział II. Źródła myśli pedagogicznej kardynała Mariana Jaworskiego; Rozdział III. Model wychowania chrześcijańskiego kardynała Mariana Jaworskiego; Rozdział IV. Znaczenie wychowania i nauczania integralnego kardynała Mariana Jaworskiego dla współczesnego człowieka i społeczeństwa.*

Pomimo zgłoszonych wyżej zastrzeżeń strukturę recenzowanej pracy należy uznać za logicznie uzasadnioną konstrukcję, zawierającą uszczegółowienie wątków kryjących się w podejmowanej tematyce.

2. Merytoryczna ocena pracy

Rozpocznę tu od uzasadnienia przez Autora ważności podjętego tematu. Za wartościową należy tu uznać argumentację odwołującą się do stanowiska Wincentego Okonia, wyrażoną w jego pracy *Wizerunki sławnych pedagogów polskich*, a zwracającą między innymi uwagę na rolę wybitnych przedstawicieli szeroko pojmowanej myśli pedagogicznej w kształtowaniu losów społeczeństwa polskiego. Okoń odnosił swój pogląd do czasu przełomu politycznego – czasu transformacji ustrojowej w Polsce, po roku 1989. Współczesny moment historyczny jest również czasem burzliwych wydarzeń o wyraźnej specyfice, w której pojawia się tragedia wojny w Ukrainie, o której (w obecnym jej wymiarze) Autor, kończąc redakcję recenzowanej pracy, jeszcze nie mógł wiedzieć, ale przecież ta wojna toczy się faktycznie od dłuższego czasu – od aneksji Krymu przez Rosję i walk z separatystami w samozwańczych Republikach Ludowych: Donieckiej i Ługańskiej, wspieranymi przez władze rosyjskie. Te wydarzenia były już przedmiotem niepokoju i troski emerytowanego metropolity Archidiecezji Lwowskiej i przewodniczącego Konferencji

Episkopatu Ukrainy – kardynała Mariana Jaworskiego. W takich uwarunkowaniach politycznych przebiegał ostatni etap życia głównej/tytułowej postaci tej dysertacji. Ten właśnie kontekst został przez Doktoranta zauważony i podkreślony w dalszych treściach recenzowanej rozprawy (str. 46).

We wstępnej części pracy (przed rozpoczęciem pierwszego rozdziału) Autor przedstawia następujące zagadnienia (które mają charakter podrozdziałów obszernego – na co już wyżej zwrócono uwagę – *Wstępu*): 1. *Ogólny zarys tematu*, 2. *Życiorys kardynała Mariana Jaworskiego*, 3. *Przedmiot, cel i metodologiczne aspekty badań* oraz 4. *Struktura badań*.

Przedstawiając w pierwszym, „wstępnym”, podrozdziale rozprawy *Ogólny zarys tematu*, Autor uzasadnia w sposób pogłębiony wybór tematu pracy i syntetycznie charakteryzuje pedagogiczny wymiar myśli i działalności kard. Jaworskiego, wskazuje na istotne założenie podejmowanej przez niego refleksji o wychowaniu, jakim jest realizm, którego istotą jest nieredukcyjne, całościowe, ujęcie człowieka-uczestnika rzeczywistości wychowawczej. Autor dokonuje tu również definiowania fundamentalnych dla swoich rozważań pojęć: „pedagogia”, „pedagogika integralna”. Szkoda, że czyni to „z pewną nieśmiałością” – czyli nie w tekście głównym, ale w przypisach. Szkoda również, że przy tej okazji nie wybrzmiały pewne istotne niuanse związane z rozumieniem samej pedagogii. Zaakcentowano tu (za Aliną Wróbel) stanowisko Zbigniewa Kwiecińskiego, definiującego pedagogię jako „całkowity obszar refleksji o edukacji i praktyki edukacyjnej zarazem”. Tymczasem warto było tu również zajrzeć do twórczości klasyka polskiej pedagogiki ogólnej, jakim był Kazimierz Sośnicki (zresztą nauczyciel akademicki Zbigniewa Kwiecińskiego), który wiele lat temu, nawiązując do starożytnych źródeł, wskazywał, że pedagogia to „praktyka wychowania”, historycznie poprzedzająca narodziny pedagogiki jako refleksji o niej (*Pedagogika ogólna*, Toruń 1949, s.6). Stefan Kunowski – twórca „teorii wychowawczego rozwoju”, wyraźnie związany ze stanowiskiem personalistycznym w pedagogice, przypominał, również nawiązując do tradycji historycznej, że „termin pedagogia oznacza samo dzieło wychowywania, zespół czynności i umiejętności wychowawczych, np. pedagogia domowa, szkolna, Kościoła”. Pedagogika natomiast dla starożytnych oznaczała „refleksję nad działaniem wychowawczym” (*Podstawy współczesnej pedagogiki*, Warszawa 2004, s. 25-27).

„Pedagogia” w okresie ideologizacji polskiej pedagogiki była terminem zapożyczonym, rzadko używanym. Został on przypomniany w okresie przełomu ustrojowego przez takich autorów jak chociażby Teresa Hejnicka-Bezwińska, czy wspomniany wyżej Zbigniew

Kwieciński oraz filozof edukacji Lech Witkowski. Szkoda, że Autor nie przywołał przy tej okazji stanowiska wypracowanego w UKSW przez Witolda Starnawskiego, który w swojej pracy *Pedagogia osoby Jana Pawła II*, stwierdzał, że pedagogia to związana z wychowaniem „praktyka refleksyjna” lub „refleksja ukierunkowana na *praxis*” (s. 71). Jednocześnie zastrzegł, że w związku z przedmiotem badań, jakim dla niego stała się „pedagogia osoby Jana Pawła II”, rozumie ją jako refleksję na temat celów, zasad, metod wychowawczego doskonalenia „człowieka jako człowieka” (s. 72). Na tym szerszym tle warto było uzasadnić głębiej przyjęte przez Doktoranta własne stanowisko w kwestii rozumienia pedagogii.

Zarysowany w 2. podrozdziale, rozdziału I, *Życiorys kardynała Mariana Jaworskiego* stanowi syntetyczny rys biograficzny, w którym Autor wskazał istotne momenty życia tytułowej postaci, odczytując ich znaczenie w kontekście uwarunkowań społeczno-kulturowych. Choć wyżej podkreślono tu syntetyczny, dość zwięzły, charakter tego tekstu, to trzeba też docenić nasycenie go elementami faktograficznymi, ukazującymi bogactwo zdarzeń, mających miejsce w życiu kardynała i zaistniałych przy jego czynnym udziale. Szczególnie ważne dla tej pracy są wskazane przez Autora kluczowe momenty rozwoju naukowego ks. prof. Jaworskiego: magisterium (w zakresie teologii – Uniwersytet Jagielloński – 1950 r. i filozofii – Katolicki Uniwersytet Lubelski – 1953 r.), doktoraty (w zakresie teologii – UJ – 1952 r. i filozofii – KUL – 1955 r.), habilitacja (w zakresie filozofii religii – Akademia Teologii Katolickiej w Warszawie – 1966 r.), tytuł profesora zwyczajnego – Papieski Wydział Teologiczny (późniejsza Papieska Akademia Teologiczna) w Krakowie – 1976 r. Potwierdzeniem rangi dokonań naukowych kardynała Jaworskiego stały się również – nie przeoczone przez Autora – doktoraty *honoris causa*, przyznane mu przez: Wydział Teologii Katolickiej Ruhr-Universität w Bochum (1985r.), Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego (2002 r.), Papieską Akademię Teologiczną w Krakowie oraz Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu (2006r.). Doktorant podkreślił także wyjątkową rolę kardynała Jaworskiego jako duszpasterza, podejmującego ważne funkcje (m.in. Konsultora w Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego) i zadania duszpasterskie (w szczególności jego działalność jako Arcybiskupa Metropolity Lwowa).

Na tym tle trochę słabiej zarysowane zostały w tym podrozdziale elementy prywatnej biografii duchownego, dotyczące obrazu rodziny, z której wywodził się (choć czytelnik dostaje krótką informację o „wychowaniu religijnym i patriotycznym” w rodzinnym środowisku przyszłego kardynała), związane ze znaczącymi postaciami w jego życiu, do których należał między innymi Karol Wojtyła/Jan Paweł II. Z przyszłym papieżem – jak niezbyt powszechnie wiadomo – wiązało się szczególne zdarzenie w życiu 41-letniego

księdza Jaworskiego, kiedy jadąc pociągiem na rekolekcje dla księży w diecezji warmińskiej, niejako w zastępstwie Wojtyły, który pierwotnie miał je wygłosić (a tymczasem musiał udać się do Watykanu po odbiór kardynalskich insygniów), stał się uczestnikiem tragicznej katastrofy kolejowej. W jej wyniku zginęło 7 osób, a ksiądz Jaworski stracił na skutek odniesionych poważnych ran, lewą dłoń. Wcześniej już istniejąca przyjaźń między kapłanami zyskała to tragiczne znamię, a sam kard. Wojtyła – jak wspominał prof. Stefan Swieżawski – był głęboko przekonany, iż „jego kardynałat został okupiony krwią bliskiego mu kapłana”(Duda 2020). To zdarzenie wstrząsnęło Wojtyłą, nie przerwało przyjaźni, która trwała do końca życia papieża. Kardynał Jaworski był obecny przy śmierci Jana Pawła II, udzielał mu wiatyku. Sam nie chciał się tą relacją, nie zabiegał o rozgłos z tego powodu, ale zapytany kiedyś wprost: „Czy to wydarzenie [wypadek pod Działdowem w 1967 roku – L.D.] mocniej was połączyło?”, odpowiedział w duchu przyjętej filozofii życia, naznaczonej znamionami humanizmu integralnego: „Tożsamość każdego człowieka kształtuje się przez odniesienie do drugiego. Tożsamość rodziców, tożsamość dziecka kształtuje się przez wydarzenia, historie życia. Ich relacje są wypełnione treścią wspólnoty między nimi. Niewątpliwie i w naszym przypadku te wszystkie wydarzenia, także mój wypadek, wpisywały się w nasze relacje (...), jednocześnie kształtowały one tożsamość każdego z nas” (za: Łazarz 2020).

W natłoku ważnych, szczegółowych, informacji Autor nie ustrzegł się błędu w podaniu danych personalnych rodziców kardynała, napisał bowiem, iż „Marian Jaworski urodził się 21 sierpnia 1926 roku we Lwowie jako syn Wincentego i Stanisławy Łastowskich”(s.9), co oznaczałoby, że Jaworski zmienił swoje rodowe nazwisko. Tymczasem – jak podają źródła, z których korzystał sam Doktorant (np. Zaborski 2018) – Marian Jaworski jest synem Wincentego Jaworskiego i Stanisławy z domu Łastowieckiej (nie Łastowskiej).

W podrozdziale 3. *Przedmiot, cel i metodologiczne aspekty badań*, Autor zarysowuje na tle wymienionych różnych orientacji w myśli pedagogicznej, swoją własną – osadzoną w pedagogice chrześcijańskiej, w „myśleniu, które jest wpisane w «inspirację chrześcijańską»”(s.17). Jednocześnie podkreśla nowatorstwo podjętego zagadnienia, bowiem dotychczas powstały jedynie dwie prace dotyczące myśli i działalności kard. Jaworskiego, ale są to prace teologiczne. Niniejsza dysertacja doktorska jest pierwszą tego typu rozprawą w obszarze pedagogiki.

Jako cel naukowy tej pracy przyjął Doktorant „rekonstrukcję i analizę głównych założeń integralnego wychowania człowieka w ujęciu kardynała Mariana Jaworskiego”. W związku z tym celem sformułował główny problem badawczy jako pytanie: „Jak przedstawia

się i na ile jest (może być) ważna dla pedagogiki i wychowania idea integralnego wychowania człowieka w ujęciu kardynała Mariana Jaworskiego?”. Przyjmując (za Stepulakiem) po zaprezentowaniu tego problemu, personalistyczne założenie, że „rozwój osobowy człowieka przebiega w sposób wielowymiarowy i bardzo różnorodny. Wielowymiarowość rozwoju odnosi się bowiem do takich sfer jak: sfera biologiczna, emocjonalno-motywacyjna, uczuciowa, społeczna, estetyczna, moralna, religijna, a także duchowa. Zwłaszcza ta ostatnia decyduje o osobowym charakterze jednostki ludzkiej”, wskazuje w sposób nie do końca uzasadniony (po przedstawieniu tego cytowanego założenia), iż: „urzeczywistnienie **zatem** (? – podkreślenie i pytanie – L.D.) głównego celu naukowego zakłada realizację następujących celów szczegółowych:

- 1) ukazanie uwarunkowań społeczno-polityczno-kulturowych działalności edukacyjnej i wychowawczej kard. M. Jaworskiego na Ukrainie;
- 2) analiza głównych źródeł i inspiracji myśli pedagogicznej kard. M. Jaworskiego;
- 3) poznanie założeń i struktury integralnego wychowania chrześcijańskiego w ujęciu kard. M. Jaworskiego;
- 4) ukazanie znaczenia integralnego wychowania chrześcijańskiego kard. M. Jaworskiego dla współczesnego społeczeństwa”(s.19).

Tymczasem przyjęta teza implikowała raczej inną – bardzo konkretną strukturę problemów szczegółowych, które byłyby pytaniami o to, jak przedstawia się i na ile jest (może być) ważna dla pedagogiki i wychowania idea wychowania człowieka w odniesieniu do poszczególnych sfer jego osobowego istnienia i działania (biologicznej, emocjonalno-motywacyjnej, uczuciowej, społecznej, estetycznej, moralnej, religijnej, duchowej) w ujęciu kardynała Mariana Jaworskiego. Natomiast wskazane przez Doktoranta cele szczegółowe (jak najbardziej zasadne przy dostarczeniu koniecznej tu argumentacji), które można przeformułować na szczegółowe problemy (w postaci pytań), są – jak się wydaje – logiczną konsekwencją realizacji koła hermeneutycznego, zamykającego się w schemacie: całość-część-całość. Urzeczywistnieniu pierwszej „całości” odpowiadałaby realizacja dwóch pierwszych wskazanych celów szczegółowych, osiągnięcie celu trzeciego, związanego z odczytaniem struktury „integralnego wychowania chrześcijańskiego” w ujęciu kard. Jaworskiego, oznaczałoby zrealizowanie drugiego elementu koła, zwanego „częścią”. Osiągnięcie celu czwartego („ukazanie znaczenia integralnego wychowania chrześcijańskiego w ujęciu kard. Jaworskiego dla współczesnego człowieka i społeczeństwa”) wiązałoby się z wypełnieniem drugiej (ostatniej w modelu koła) „całości”.

Rozważyć należałoby tu również zasadność użycia w problemie głównym pojęcia „idei wychowania integralnego”, które jest węższe niż tytułowa „pedagogia wychowania integralnego”. Przy okazji należy tu także zwrócić uwagę, iż kluczowe dla podjętego zagadnienia pojęcie pedagogii zniknęło zarówno z głównego celu naukowego, jak i z głównego problemu badawczego.

Wskazane przez Doktoranta metody – hermeneutyczną i fenomenologiczną – uznają za właściwie dobrane do zbadania przyjętego zagadnienia tytułowego. Ich opis oraz analiza w odniesieniu do specyfiki poznawanego przedmiotu dowodzą zasadności tego wyboru badacza. Na uznanie zasługuje zgromadzony przez Autora materiał badawczy, jakim były teksty autorstwa kard. Jaworskiego i opracowania dotyczące jego osoby i twórczości. Jeśli chodzi o teksty naukowe tytułowej postaci Doktorant sięgał głównie do pism zebranych w trzech monografiach: *Pisma z filozofii religii*, *Wybór pism filozoficznych*, oraz *Od filozofii do eidos Kościoła*. Oprócz prac naukowych Autor wykorzystał do swoich analiz obszerny dorobek homiletyczny kard. Jaworskiego nie tylko w postaci opublikowanej, ale także przechowywany w prywatnym archiwum kardynała. W budowaniu warstwy kontekstowej oraz interpretacyjnej tytułowego zagadnienia poważną rolę odegrały – jak pisze sam Autor – dokumenty Magisterium Kościoła oraz ich opracowania, prace na temat osoby kardynała innych autorów, a także prace filozoficzne, szczególnie z zakresu filozofii wychowania i, oczywiście, prace pedagogiczne. Ponadto w rozprawie wykorzystano (o czym Autor już nie wspomniał w tym metodologicznym podrozdziale), prace teologiczne, psychologiczne, historyczne i socjologiczne. W czwartym podrozdziale Autor przedstawia *Strukturę pracy*, uzasadniając logicznie zasadność i zawartość podejmowanych zagadnień częściowych, jakimi są w kolejnych rozdziałach: 1) uwarunkowania społeczno-polityczno-kulturowe działalności duszpasterskiej, edukacyjnej i wychowawczej kard. Jaworskiego, 2) źródła myśli pedagogicznej kardynała, 3) próba ukazania modelu wychowania integralnego kard. Jaworskiego, 4) ukazanie „znaczenia wychowania i nauczania integralnego kardynała Mariana Jaworskiego dla współczesnego człowieka i społeczeństwa”.

W rozdziale pierwszym (*Uwarunkowania społeczno-polityczno-kulturowe działalności edukacyjnej i wychowawczej kardynała Mariana Jaworskiego*), który pełni – jak już wspomniano – rolę pierwszego elementu koła hermeneutycznego (pierwotnej „całości”), Autor porusza zasadnie trzy zagadnienia, którym nadaje charakter podrozdziałów: 1. *Obecność Kościoła Rzymskokatolickiego na Ukrainie po 1991 roku*, 2. *Spoleczno-kulturowy aspekt wychowania i nauczania religijnego*, 3. *Prawny kontekst nauczania i wychowania*.

W rozdziale drugim – *Źródła myśli pedagogicznej kardynała Mariana Jaworskiego* – który stanowi kontynuację realizowania pierwszego elementu hermeneutycznego koła, znajdziemy w kolejnych podrozdziałach analizę trzech obszarów tytułowych źródeł. Są to: 1. *Biblijne źródła wychowania chrześcijańskiego*, 2. *Filozoficzne podstawy pedagogiki i wychowania*, 3. *Dokumenty Kościoła o wychowaniu*.

Wypełniając treściami dwa pierwsze rozdziały Doktorant w sposób obszerny i szczegółowy zarysował kontekst, w którym rodziła się refleksja wychowawcza kardynała Mariana Jaworskiego. Wyraźnie wyznaczały go uwarunkowania tkwiące w nauce Kościoła katolickiego oraz w bliskich kardynałowi źródłach filozoficznych, a także w obszarze życia społecznego, religijnego, kulturalnego i w realiach politycznych. Wszystkie te elementy Autor dysertacji wziął pod uwagę i dokonał ich szczegółowej charakterystyki, umożliwiając czytelnikom swojej pracy głębsze rozumienie pedagogii tworzonej przez kardynała. Zarysowując ten wymiar kontekstualny refleksji i działalności Mariana Jaworskiego Doktorant prowadzi czytelnika do zagadnienia kluczowego dla swoich rozważań, omówionego w kolejnym – trzecim – rozdziale.

Rozdział ten nosi wielce zobowiązujący tytuł: *Model wychowania chrześcijańskiego kardynała Mariana Jaworskiego*. Wypełniają go podrozdziały zatytułowane następująco: 1. *Wychowanie „człowieka integralnego”*, 2. *Promocja rozwoju osobowego w rodzinie*, 3. *Szkola i uniwersytet miejscem rozwijania humanizmu integralnego*, 4. *Kościół wspólnotą ewangelizującą*. Na samym początku rozważań podjętych w tym rozdziale Autor, wyjaśniając wyrażenie „wychowanie «człowieka integralnego»”, dokonuje analizy pojęć wychowania i paidei. Powołuje się tu na stanowiska wybranych przez siebie znaczących pedagogów polskich, takich jak: Bogusław Śliwerski, czy Marian Nowak. Nie ustrzegł się jednak przy tym pewnych uproszczeń, czy drobnych uchybień (np. literówki w drugim imieniu ojca pedagogiki – Johanna Friedricha Herbarta – tu zabrakło pierwszej litery „i”). Przywołując pojęcie paidei warto nie poprzestawać jedynie na ukazaniu jej jako (wy)kształcenia „osoby w takich dziedzinach, jak gramatyka, retoryka czy dialektyka”, ale ukazać ją jako doniosłe osiągnięcie kulturowe, związane z wypracowaniem przez społeczeństwo starożytnej Grecji, ucieleśnione w jej najwybitniejszych przedstawicielach (filozofach, politykach, artystach), głęboko przemyślanego ideału wychowawczego (kalokagatii – scalającej to, co piękne z tym, co dobre w człowieku). Przedstawiając na stronach 90-91 stanowisko Jana Pawła II, Doktorant pisze, że postrzega on (papież) „wychowanie jako kształtowanie osobowości człowieka”. Dyskusyjne jest tu, oczywiście, pojęcie osobowości, bowiem w świetle reprezentowanego przez Karolę Wojtyłę

personalizmu to pojęcie osoby, a nie osobowości, jest kluczowe dla rozumienia człowieka i stanowi ukoronowanie jego człowieczeństwa, zatem osiągnięcie swoistej „pełni” osobowego istnienia i działania, stanowi również właściwy cel dążeń wychowawczych (tu dygresja: warto było zestawić ten pogląd ze szczególnym wyjątkiem, jakim jest przedstawione na str. 157 stanowisko Guardiniego, za którym podążał kard. Jaworski, dowartościowujące osobowy charakter osobowości, wyrastający ponad dwa niższe poziomy istnienia: postać i indywidualność). W tym kontekście: o osobowym, a nie tylko osobowościowym, wymiarze wychowania, Doktorant pisze w dalszej części pracy, przedstawiając stanowisko kardynała Jaworskiego, ukazując jego rozumienie wychowania „człowieka integralnego”, wskazując na jego chrześcijański charakter. Dokonana w rozdziale czwartym analiza refleksji kard. Jaworskiego dotyczącej wychowania, jasno wskazuje na znaczące rysy jego życiowej aktywności. Są nimi: nie tylko duszpasterska troska o ukierunkowanie działań wychowawczych na ideał życia chrześcijańskiego, ale również wycucie realiów współczesności, w których te działania mają się odbywać. Realiów związanych z odczytywaniem aktualnych problemów współczesności, takich jak: zamykanie się człowieka we własnych, indywidualnych, problemach, niedostrzeganie potrzeb innych osób, laicyzacja. Doktorant ukazuje i omawia szczegółowo wychowawcze postulaty kardynała, ukierunkowane na podjęcie tych wyzwań, związane z formacją chrześcijańską, wspomaganie młodego człowieka w samowychowaniu, z „promocją rozwoju osobowego w rodzinie”. Z pism kardynała wynika nie tylko obraz „integralnego wychowania”, ale również Kościoła jako integralnej wspólnoty, w której wychowanie młodego człowieka powierzone jest zarówno osobom duchownym, jak i świeckim. Cała ta wspólnota osób zróżnicowanych w swoim powołaniu ma zadanie dawania świadectwa życia młodemu pokoleniu. Te zasadnicze rysy pedagogii kard. Jaworskiego udało się Doktorantowi uchwycić i przekazać w przekonującej formie czytelnikom jego pracy w trzecim rozdziale.

Rozdział czwarty, zatytułowany: *Znaczenie wychowania i nauczania integralnego kardynała Mariana Jaworskiego dla współczesnego człowieka i społeczeństwa*, zrealizowany został w trzech podrozdziałach: 1. *Odkrywanie pełnej prawdy o człowieku*, 2. *Kształtowanie nowej kultury życia społecznego*, 3. *Perspektywy i wyzwania w wychowaniu religijnym*. Stanowi on tę część rozprawy, w której Autor dokonuje szczegółowej ewaluacji, odczytuje znaczenie, analizowanej propozycji chrześcijańskiej pedagogii autorstwa kardynała Jaworskiego. Propozycja ta jest głęboko związana ze społeczną nauką Kościoła, zakorzeniona w przekazie biblijnym i jednocześnie otwierająca się na potrzeby człowieka żyjącego w realiach współczesnej cywilizacji, a w szczególności w realiach rzeczywistości

postkomunistycznej, która niesie ze sobą aurę zagrożenia, braku bezpieczeństwa socjalnego i duchowego i jak pokazują zdarzenia ostatnich miesięcy pociąga za sobą działania niszczące ludzkie życie w wymiarach: jednostkowym i społecznym. W tej perspektywie „pedagogia integralnego wychowania” autorstwa kard. Mariana Jaworskiego ma szczególną wymowę. Jej istotą jest odwołanie się do kultury chrześcijańskiej, której „duszą” jest przykazanie miłości do Boga i bliźniego, respektujące niezbywalną godność każdego człowieka, biorące w obronę jego życie, także w kontekście prawa do przynależności do określonej wspólnoty narodowej i prawa do autonomicznego istnienia tej ostatniej.

Dzięki poszukiwaniom badawczym Doktoranta pedagogika personalistyczna i chrześcijańska została wzbogacona o dość udaną próbę zrekonstruowania i interpretacji fenomenu, jakim jest wypracowana przez kardynała Mariana Jaworskiego „pedagogia integralnego wychowania”, akcentująca potrzebę wykorzystania bogactwa inspiracji chrześcijańskich. W aktualnych uwarunkowaniach dziejowych szczególnej wymowy nabierają wskazane w *Zakończeniu* postulaty Autora recenzowanej pracy, dotyczące dalszych badań, inspirowanych myślą kardynała: 1) postulat badań „nad sposobami kreowania tożsamości chrześcijańskiej i [wspomagania – przyp. L.D.] integralnego rozwoju dzieci i młodzieży w kontekście współczesnych przemian (...) w Polsce i na Ukrainie” oraz 2) postulat badań nad rozwojem pedagogiki rodzącej się z inspiracji chrześcijańskiej (zarówno katolickiej, jak i prawosławnej), zakorzenionej w rzeczywistości Kościoła, ale również w „dziejach ukraińskiego narodu, jego walce o wolność, własną tożsamość kulturową oraz promowane ideologie, a w nich nowe wizje człowieka i jego wychowania”.

W ostatnich słowach kończących dysertację Autor kreśli pewien projekt myśli pedagogicznej, inspirowanej twórczością kardynała Mariana Jaworskiego, pisząc: „Koncepcja takiej pedagogiki może być złączona z tą perspektywą patrzenia, w której wychodząc od opisu i przedstawienia stanu rzeczy dochodzimy do ukazania tych problemów i dróg ich rozwiązania w opcji spotkania z Osobą Chrystusa i w perspektywie Jego nauki”. Dziś można dopełnić to zdanie wnioskiem płynącym z najnowszej historii, że ta perspektywa wymaga nieustannego podejmowania wielkich wyzwań wychowawczych, niezrozumiałych dla współczesnej kultury indywidualizmu i masowości, jakimi są: realizacja wartości miłości do nieprzyjaciół, wychowanie do przebaczenia i pojednania.

Dopełniająca pracę *Bibliografia* stanowi swoisty dowód na dokonanie przez Autora rozległego studium literatury przedmiotu, zarówno w warstwie źródłowej (pism kard. Mariana Jaworskiego), jak i w warstwie „literatury pomocniczej” – pedagogicznej, teologicznej, filozoficznej, psychologicznej, socjologicznej itp.).

3. Uwagi formalno-techniczne

W trakcie ewentualnego przygotowywania pracy do publikacji należałoby: 1) zwrócić uwagę na dopracowanie elementów kontekstowych, związanych z samą osobą kard. Mariana Jaworskiego oraz z uaktualnieniem charakterystyki najnowszych realiów funkcjonowania Ukrainy jako państwa 2) przemyśleć możliwość przeniesienia do treści podstawowych rozbudowanych wątków zawartych w przypisach, 3) dokonać niezbędnych korekt językowych (pomimo dość poprawnego języka dysertacji), 4) sprawdzić poprawność przypisów/prawdziwość danych w nich zawartych (np. przypis 276, odnoszący się do pracy Śliwerskiego, powinien wskazywać na str. 70, a nie 55).

4. Konkluzja

Biorąc pod uwagę niewątpliwe walory poznawcze i naukowe recenzowanej dysertacji, stwierdzam, iż rozprawa doktorska ks. mgra Mateusza Godka, zatytułowana: *Pedagogia integralnego wychowania człowieka w ujęciu kardynała Mariana Jaworskiego*, spełnia warunki określone w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2014r., poz. 1852 z późn. zm.). W związku z powyższym wnoszę o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Lucyna Dziaczkowska